

A NYELVEK ROOKONSÁGA

A nyelv eredetét kutató gondolkodókat ősidők óta foglalkoztatja az a kérdés, hogy a nyelvek egyetlen ősnyelvre vezethetők-e vissza (**monogenezis**), avagy több ősi nyelvből származnak (**poligenezis**). Mindkét elmélet mellett szólnak érvek és ellenérvek.

A **monogenezis** több évszázados uralmát a bibliai teremtésmítosz magyarázza. Az anyanyelvűséggel Európa szinte minden nyelvét a *héberből* próbálták meg levezetni, így a magyart is a XVI -ban: a magyarokat agarénusoknak is nevezik (vö. Hágár). Herder pl. 1772-ben A nyelv eredetéről c. munkájában a héberből vezette le a nyelveket, habár már nem isteni eredetűnek tartotta.

Majd több országban megkísérelték kimutatni, hogy az ő nyelvük a legősibb. (Pl. Horvát István történész 1825-ben megjelent könyvében ezt írta: „*Pözsög a Szentírás mindenféle magyar nevektől: Mózes, Simon, Áron. De akár Ádám, aki mint a neve is mutatja, Ad-ám (tudniillik almát Évának). Vagy Babilon, ami nem más, mint Bábolna, Karthágó pedig Kard-hágó, Ilion (Trója görög neve) tulajdonképpen Ilonka-vár, és végül Stockholm is magyar eredetű, mert előzőleg Istókhalma volt..)*

A XVI-XVII. szd-ban szinte minden nyelvet rokonítottak minden nyelvvel (néhány hasonló szó alapján). Ez nem volt eredményes, a nyelvtani rendszert is vizsgálni kezdték. Ludolf a 17-18. sz. fordulóján kimondja: a nyelvek rokonításánál a **döntő szempont nem a szókészleté, hanem a nyelvtani rendszeré.**

A 19. szd. elején kezdik tisztázni a **nyelvrokonság elméleti kérdéseit**. A nyelvrokonság kutatásával az **összehasonlító nyelvtudomány** foglalkozik. **Nyelvrokonság:** az egy nyelvcsaládba tartozó nyelvek közös **alapnyelvből** származnak, melyből az idők során önálló nyelvek fejlődtek ki, de megőriztek néhány ősi vonást.

A népek együttélése nem feltétlenül jelent nyelvrokonságot, de **ha nem érintkezett egymással a két nyelv, nem lehet közös az eredetük sem**. A szigorú családfaelméletet kritizáló **hullámelmélet** szerint a nyelvek közti hasonlóság oka nem csupán származási okokra vezethető vissza, hanem legalább ennyire fontos a földrajzi közelség is. Az elmélet neve is arra akar emlékeztetni, hogy több népcsoport területi érintkezése (területi szövetség, nyelvsvövetség) esetén egyes nyelvi jelenségek hullámszerűen elterjedhetnek (areális diffúzió).

Ua. a nyelvrokonság **nem feltétlenül néprokonság:** a bolgárok pl. kicserélték nyelvüket. Ráadásul az egy nyelvet beszélők sem mindig tartoznak egy néphez – ehhez még az összetartozás tudata és a közös önelnevezés is tartozik (pl. angol v. amerikai; svájci német v. osztrák német; dél-amerikai népek v. spanyol nemzet).

Ua. ha egy nép elhagyja nyelvét, és egy új nyelven kezd beszélni, nem biztos, hogy azonosságtudata és önelnevezése megváltozik. Ilyen például a 11. századi európai zsidóság, amely héber nyelvét ugyan a német jiddisre cserélte, de azonossága megmaradt, vagy ilyen a francia is, amely kelta és germán ősi nyelvét ugyan román nyelvre cserélte, de ezzel nem változott meg népi azonossága.

Mivel a nyelv a kultúra legfőbb közvetítője, a nyelv múltja, története nagyon fontos szerepet játszik a nyelvi közösség identitásában. A nyelvrokonság kérdése az etnikai identitás meghatározásában betöltött központi szerepe miatt gyakran politikailag terhelt.

A legtöbb közismert rokonítási kísérlet, amely a magyar nyelvet távoli nyelvekkel próbálta kapcsolatba hozni (sumer, turáni, mezopotámiai, japán, óegyiptomi, etruszk) nem tudományos eszközökkel történt.

Probléma: rekonstruálni kellene a nyelvek legkorábbi állapotát.– Ehhez írásos emlékek kellene: van, ahol ez ötezer év, van, ahol ez jóval kevesebb. Ősnyelv? Inkább talán alapnyelv.

A visszavezetés **a változások szabályszerűségeinek** leírását jelenti (nem hasonlóságoknak, hanem megfeleléseknek kell lenniük). Nem a szókészlet (átvett szavak = jövevényszók, indulatszók, gyermeknyelvi, hangutánzó szavak, modern szavak), de még csak nem is a nyelvtani rendszer a döntő (utóbbi megerősítheti a bizonyítékokat).

A nyelvrokonság legfőbb ismérve a szókincsben nem a hasonlóság, hanem **a rendszerszerű különbözőség, azaz a szabályszerű eltérés**. Ezt kedvezően támasztja alá, ha a nyelvtani szerkezet viszont hasonló.

Elsőként az indoeurópai nyelvek rokonságának elmélete jelent meg.

Európa népessége kb. 650 millió fő, kb. 60-67-féle nyelvet beszél. Európai nyelveinek többsége az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik (albán, görög, örmény,

Kelta (a legősebb európai nyelv) – ír, breton, gael, walesi -, *balti ág* – lett, litván-).

germán – német, jiddis, angol, holland, ill. Belgiumban flamand, 3 skandináv (svéd, dán, norvég, izlandi) nyelvek-,
újlatin – francia, spanyol, katalán, vallón (Belgium), szárd (Szardínia), rétoromán (Svájc), portugál, olasz, dalmát, román, moldovai nyelv -;

szláv orosz, ukrán, belorusz; lengyel, cseh, szlovák, szorb (Németo. És Cseho. Határán); bolgár, szerb, szlovén, horvát, makedón, bosnyák),

Emellett: *uráli-finnugor nyelv*.

Altáji nyelvek (török, csuvas, tatár)

(Rokontalan a baszk nyelv, a máltai pedig sémi nyelv.)

A módszer egy-egy nyelv történeti változását követi nyomon. Hogyan?

1. a jelen nyelvállapot vizsgálata: a vizsgálattal egyidejű nyelvállapot: **szinkrónia** (nyelvi keresztmetszet). Leíró vizsgálat: hogyan működik vagy működött a nyelv az adott időszakban (amit két egymást követő nemzedék tagjai beszélnek, kb. 3 évtized).

2. a vizsgálathoz képest elmmúlt időszak a **diakrónia** (nyelvi hosszmetset). Hogyan és mi változott, ill. mi maradt meg.

A rokonság alapja a hangtörvények sora. Az összehasonlított szavakban és nyelvtani alakokban rendszeres, ismétlődő hangváltozások figyelhetők meg. Pl. angol – német: *ten – zehn, tongue – Zunge.* A hangtörvények nem kivételnélküliek (lehetnek szócserek, átvett szóalakok a nyelvben.)

Az összevetéseknél figyelembe kell venni a szavak jelentését (jelentéskörét) is. Nyelvemlékek híján ezek a törvények nehezen kimutathatók, vannak ún. rokontalan nyelvek (baszk, japán, koreai).

Nyelvrokonságunk kutatói:

A finnugor nyelvrokonságot először 1770-ben Norvégiában kutató Sajnovics János bizonyította be (Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum) (Mária Terézia támogatásával az 1769-es napfogyatkozást tanulmányozta.) Először a két nyelv hangzásának, hanglejtésének hasonlóságára figyelt fel. Koppenhágában megjelent könyvében a nyelvtani szerkezetek egyezését, a ragozási rendszerek és a toldalékok egyezését bizonyította.

A HB-t teljes terjedelmében közli, rámutat a szabályos hangmegfelelésekre.

Gyarmathi Sámuel: Affinitas...1799. A lapp és a finn összevetés mellett az észttel és a többi "finn eredetű" nyelvvel. Legfontosabb szempontja a nyelvtani egyeztetés, felfedezése: Kizárja a "tatár" rokonságot, mert

1. a névmások nem egyeznek 2. a sok tatár szó jövevény, ragozásuk a magyaréval nem egyeztethető 3. a birtokos névmások inkább a finn, mint a tatár nyelvekéhez hasonlítanak.

Észt, manysi, permi, mordvin nyelvek

A reformkorban a néprajztudós **Reguly Antal** (1819-1958) 1843-ban eljutott az obi-ugorokhoz, vogulok (manysi), osztjákok (hanti) és cseremiszek között gyűjtött értékes nyelvi anyagot (népköltészeti alkotást): **obi-ugor nyelvek (manysi és hanti,** mint legközelebbi rokonaink.

A 19. szd. második felében **Humfalvy Pál és Budenz József** dolgozta ki a finnugor nyelvrokonítás tudományos eljárását, ő alapította a világ első finnugor tanszékét is Budapesten.

Az 1870-80-as években: Az "**ugor-török háború**": **Vámbéry Ármin** turkológus *A magyarok eredete* című „ethnológiai tanulmányában” (1882), azt állítja, „*hogy a magyar nyelvnek és a magyar fajnak az alapja, a magva török, s ami kis finnugor szórvány itt-ott akad benne, az másodlagos, jövevény elem*”

Vámbéry bőséges számban közölt török-magyar etimológiáinak nagy részéről Budenz és Hunfalvy Pál kimutatja, hogy azok kegyes csalásokkal születtek. A vita során Vámbéry kijelenti, hogy csak a magyar NÉP török, a magyar NYELV nem egészen az, csupán kétharmad részben.

20. szd-i kutatók: Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán, Hajdú Péter.

Az összehasonlító nyelvtudomány feltételezi, hogy a régi népcsoportok alapnyelveket beszéltek, amelyek többé-kevésbé egységes kultúrát hordoztak. Az alapnyelvekből önálló nyelvek fejlődtek ki, de ezek megőriztek eredeti vonásokat is.

- Magyar nyelv: **uráli alapnyelv** (Volga-Káma vidéke!), ezen **belül finnugor nyelvcsalád, ugor ág**. Az uráli népek nem egységesek embertani szempontból, ma kb. 24 millióan beszélnek). Csak a magyar, az észti és a finn nyelv helyzete szilárd.
- Az **uráli nyelvcsalád** elnevezés **a finnugor és szamojéd nyelvek** (Kr. E. 4. évezredben váltak el a nyelvközösségtől, ma Szibériában kb. 30vezren beszélnek). Az őshaza az Urál hegység keleti oldalán az Ob folyó alsó folyásáig terjedt.
(Az uráli-finnugor rokonság csak 1960-as évektől elfogadott).

A finnugor ág kb. Kr. e. 2. évezredben szétvált finn-permi és ugor ágra.

A finnségiak nyugatra, a balti finnek északra vonultak, az ugorok kb. Kr. e. 12-10. sz.-ig maradtak, és az elmozdítás miatt keltek útnak.

Az ugor együttélés kb. ie. 1. évezredig tartott. **Legközelebbi rokonok: obiugor nyelvek, ezen belül: osztják (chanti) és vogul (manysi), antropológiai szp.-ből azonban nagyon különbözők**

Az uráli alapnyelv csak vázlatosan rekonstruálható. Az uráli alapnyelvek a mai nyelvekből kikövetkeztethető közös tőszavainak száma kb. 1200.

- A szavak jórészt mássalhangzóval kezdődtek és magánhangzóra végződtek, nem volt mássalhangzótorlódás. A magánhangzóharmónia meglehetett. Nem volt névelő (csak a magyarban fejlődött ki). Az egyes és többes szám mellett volt kettős szám is (páros testrészek).
- Számnevek után egyes szám, birtokos személyragozás.

A magyar nyelvben mintegy 650–700 finnugor eredetű tőszó található. Egy közepes szótár szóanyagának kb. 60%-a finnugor eredetű

A nyelvrokonság bizonyítékai:

- Habár a szókészlet a nyelv legváltozóbb része, a gyors változás nem jellemző a szókészlet minden rétegére. Az alapszókinckhez tartoznak a testrészek (kéz, fej, láb), rokonsági viszonyok (anya, atya, fiú), alapszámok (egy, kettő, három), névmások (te) egyszerű használati tárgyak (háló, kés, nyíl, öv, szíj, szalag), természeti jelenségek (hó, víz, jég), állatnevek (menyét, róka, lúd), a létezést és elemi cselekvéseket kifejező igék (van, él, hal, eszik, iszik, alszik, megy). /Látható: ált. rövidke, egy-két szótagosak./
- Más tudományterületek (**segédtudományok**) kutatásai: *régészet, földrajz, antropológia, néprajz, történelem* – főként az alapszókinck megállapításában.

Az alapnyelvi szókészlet csoportjai pár kiragadott példával:

A társadalmi szervezet szavai:

- had (o. cont)
- szer

A rokonsági terminológia szavai:

- *apa* (fi. *isä* 'apa')
- *eme* 'állat nőténye' (fi. *emä* 'anya')
- *meny* (v. *miñ*)
- *fiú*

A hiedelemvilág szavai:

- *lélek* (v. *lilí*)
- *hagy, hagymáz* (v. *kul'*, *cul'* 'ördög, manó')

A vadászat szavai:

- *ideg* 'íjhúr' (v. *jantew*)
- *nyíl*
- *lő* (v. *lig-*)
- *nyúl* (z1rj. *n'imál*)

A halászat szavai:

- *háló* (fi. *kalin*)
- *folyó* (fi. *joki*)
- *hal* (fi. *kala*)
- nyj. *fal* 'a csíkvarsa vagy kas tömlőcrésze' (eredeti jelentése: duzzasztógát a folyón)

A gyűjtögető életmód szavai:

- *méz* (fi. *mesi*)
- *bogyó* (fi. *puola* 'vörösáfonya')
- nyj. *mony* 'tojás' (osztj. *mon*)

A lakás és ruházkodás szavai:

- *ház* (fi. *kota*)
- *fél* 'ajtófélfá' (mord. *päl* 'sövénykaró')
- (ruha)*ujj* (zürj. *soj*)
- *ágy*
- *fon* (*pun*)
- *köt*
- *varr*

A háziesszközök, a munka és az anyagnevek szavai:

- *fúró* (fi. *pura*)
- *bőr* (osztj. *pər*)
- *kő*
- *vas* (fi. *vaski* 'réz')

A táplálkozás szavai:

- *fazék* (fi. *pata*)
- *fő, főz*
- *lé* (vog. *läm*)
- *vaj* (vog. *voj*)

Az égitestek és a természeti jelenségek szavai:

- *hó* 'hold' (fi. *kuu*)
- *húgy* 'csillag'
- *felhő* (fi. *pilvi*)
- *jég* (fi. *jää*)

Az idő- és térbeli tájékozódás szavai:

- *év* (cser. *ij*)
- *al-* 'alsó' (mord. *al*)
- *tél*
- *tavas*
- *hol-* 'reggel'

A környezet és a növényvilág szavai:

- víz (fi. *vete-*)
- fa (cser. *pu*)
- vad 'erdő' (osztj. *wont*)

A testrészek nevei:

- fő 'fej' (fi. *pää*)
- szív (vog. *sim*)
- száj
- kéz (fi. *käte-*)

Számlálás:

- egy (fi. *yhte*)
- kettő (fi. *kahte-*)
- három (fi. *kolme*)
- olvas 'számol' (fi. *luku* 'szám')

Az elemi életjelenségek, cselekvések és érzékelések szavai:

- ad (zürj. *ud* 'megitat')
- val-, vol- (létige)
- lesz, lev- (létige)
- él (fi. *elä*)
- eszik, ev- (mord. *seve*)
- tesz, tev-
- megy, men-

Forrás: <https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/5Klima/mnyfgralsegedanyagok/szokeszlet.htm>

– Ha a szókinsnek ebben a rétegében találunk két vagy több nyelv között **egyeztést**, az a rokonság jele, amennyiben a szavak jelentésköre megegyezik, ill. a jelentések levezethetők (hiszen a szavak jelentésváltozáson mehetnek keresztül).. Pl. a ház megfelelője a finn *kota* (*kunyhó*). *Lúd* – finn *lintu* ('madár')

- A **szavak, szóelemek egyes hangjainak szabályos megfelelése, ill. eltérése**. tk. 62./2.

Forrás: www.regulytarsasag.hu/madartavlatbol

Mit tapasztalunk?

magyar	észti	mari	török	mongol
szül(etik)	sün-	šoč	dog(ur)	tör(үүл)
él	elä	ila	yaş	amidra
le(sz)	lee-	lij-	ol-	bol-
mond	man-	man-	de-	ge-
nyel	neela-	nel-	yut-	jalgi-
hal	kool-	kola-	balik	jagas

Pl. a finn szókezdő k a magyarban mély mgh. Előtt h lett. Pl. kala > hal. Három > kolme. A szabályos megfelelést a hang megmaradása is bizonyítja elől képzett magánhangzók előtt. Magyar kéz, finn käsi – Fa – finn puu (vog. pa), fon – finn puno (vog. pun)

A hang megváltozik, de ez szabályos változás: finnugor alapnyelvben rekonstruált szókezdő p a magyarban f: puu – fa, pää – fej, pota – fazék (intervonális z/t)

A szóeleji finnugor sz a magyarban eltűnik

• Magyar **á** – hanti **o** megfeleltetés:

- magyar: **ház** [ha:z] 'house' ~ hanti: **xot** [xot] 'house'

- magyar: száz [sa:z] 'hundred' ~ hanti: sot [sot] 'hundred'
- **Magyar szóvégi z – hanti szóvégi t megfeleltetés:**
 - magyar: ház ~ hanti: xot
 - magyar: száz ~ hanti: sot
- **Magyar h – hanti x (írásban kh) megfeleltetés:**
 - magyar: hó ~ hanti: xo
 - magyar: hal ~ hanti: xal
- **Magyar k – finn k / zürjén k / mordvin k megfeleltetés (szó elején, bizonyos esetekben):**
 - magyar: kéz ~ finn: käte (részleges egyezés a töben) ~ zürjén: ki

- **Finn/uráli p – magyar f megfeleltetés:**
 - finn: pää 'fej' ~ magyar: fej
 - finn: pesä 'fészek' ~ magyar: fészek
 - finn: puu 'fa' ~ magyar: fa
 - finn: pelätä 'félni' ~ magyar: fél
- **Finn/uráli k – magyar h megfeleltetés (hátul képzett magánhangzó előtt):**
 - finn: kala 'hal' ~ magyar: hal
 - finn: kolme 'három' ~ magyar: három
 - finn: kuusi 'hat' ~ magyar: hat
 - finn: kota 'kunyhó/ház' ~ magyar: ház
- **Finn/uráli t – magyar t / d megfeleltetés:**
 - finn: talvi 'tél' ~ magyar: tél
 - finn: tuntea 'tudni/érezni' ~ magyar: tud

2. Szó belsejében lévő megfelelések

Bizonyos hangkörnyezetben (pl. magánhangzók között) is szabályos változások figyelhetők meg:

- **Finn t – magyar z (bizonyos esetekben s) megfeleltetés:**
 - finn: vesi 'víz' ~ magyar: víz
 - finn: sata 'száz' ~ magyar: száz
 - finn: pata 'fazék' ~ magyar: fazék
 - finn: mesi 'méz' ~ magyar: méz
- **Finn k – magyar gy vagy j megfeleltetés:**
 - finn: käsi 'kéz' ~ magyar: kéz
 - Ez a példa azt mutatja, hogy az alapnyelvi *k hang palatális (elől képzett) magánhangzó előtt a magyarban tovább lágyult, míg a finn megtartotta.
- **Finn l / n – magyar ny / gy (vagy megtartott l / n) megfeleltetés:**
 - finn: niellä 'nyelni' ~ magyar: nyelni
 - finn: minä 'én' ~ magyar: én (a töben lévő n megmaradt)

A megfelelések típusai:

A fenti példák alapján a megfeleléseket a következőképpen tipizálhatjuk:

1. **Megtartás:** Az alapnyelvi hang mindkét (vagy több) rokon nyelvben változatlan maradt (pl. magyar és finn m a menni igében).
2. **Eltolódás (Shift):** Az egyik nyelvben a hang egy másik, de rendszerszintén azonosítható hanggá alakult (pl. uráli p > magyar f, de uráli p > finn p).
3. **Elvesztés/Leesés:** Egy hang teljesen eltűnt az egyik nyelvből, míg a másik megtartotta (pl. a magyar egyes számnevek végéről hiányzik a finnben meglévő utolsó szótag).
4. **Környezetfüggő változás:** A változás csak bizonyos hangtani környezetben (pl. szó elején, magánhangzók között, vagy egy adott magánhangzó típusa előtt) következett be, ami a szabályosság kulcsa

- Magánhangzóharmónia, hangrendi illeszkedés

- Szóhangsúly

- Az alaktani elemek: ragok, jelek, képzők: a nyelvtani rendszer hasonlósága.

Az igei **személyragok és a birtokos személyjelek** jó része a hangsúlyát vesztett személyes névmásból alakult ki. Pl. a legtöbb urali nyelvben az E/1. személyű birtokost –m toldalékkal jelölik: (anya + én = anyám). Áruklódó a birtokos személyjel helye is a névutókban, azaz pl. az utánam (ut+án+am) szerkezetben az (a)m végződés ugyanúgy a tő+esetrag után áll, amiként a vogulban

Több urali nyelvben megvan a határozatlan és határozott igeragozás.

A magyar határozórendszerre jellemző irányhármasság is megvan a rokon nyelvekben.

- A mondattan érzékenyebb az idegen hatásra, de a mondattani sajátosságok is sokáig megőrződnek. Pl. A finnugor nyelvekben létezik a névszói állítmány. Vagy: a jelző+jelzett szó szórendi szabálya, ill. hogy nem egyeztetjük a jelzett szóval.. Finnugor sajátosság az egyes szám használata számnevek, páros testrészek után.

- Szabad szórend

Birtoklás kifejezése a létigével (Van házam.)

Nem bizonyító erejű hasonlóságok:

a) a lexikális elemek közötti hasonlóság lehet véletlen egyezés. Pl. kínai nü – nő: véletlen egybeesés, román fiu – fiú / finnugor *poj és a latin filius alakultak véletlenül úgy, hogy a változások egy pontján hasonlónak váltak./, román ev – év, német Vogel – fogoly, Feld – föld. Az arab *dzsará* „folyni” jelentésű ige névszói alakjának többes száma, *madzsarin* ennek a magyarokhoz még sincs semmi köze, noha több földrajzi névben előfordul.

b) hangutánzó szavak ném. Kukuck, cuckoo, orosz kukuska – kakukk

c) gyermeknyelvi szavak (mama, papa, baba)

d) véletlen egybeesések

e) nyelvi univerzálék (alany – állítmány sorrend)

f) jövevényszavak

Egyéb rokonítási kísérletek („Délibábos nyelvrokonítás”): a köztudatban a magyar nyelv mindig is keleti eredetűnek számított. Mi lehet ennek az oka? Milyen rokonítási kísérleteket ismertek, mik az érvek?

Legnagyobb „tudományos” tábor a altáji nyelvekkel (ótörök, csuvas) való rokonításnak van. (Pusztay János)

Emellett a sumer-magyar rokonítás - a közösnek tartott szavakra hivatkoznak + agglutináló nyelv. Pl. sum har 'ordít' = har-sog, vi-har; sum. kul 'zárni' =kul-csol, kul-csár, kul-cs stb. (Komoróczy Géza)

Ellenérvek: Eleve gyanúsak azok a szavak, melyek teljes, vagy csaknem teljes azonosságot mutatnak a magyarral. A nyelv változik, s még a rokon nyelvi megfelelőik közül sem mindig az a szabályos, mely a magyar szóhoz a legközelebb áll.

A sumér-magyar rokonítás hívei sok esetben olyan szavakat idéznek, amelyek igazolhatóan a magyar nyelvújítás korában keletkeztek: egyén, egyed, szellemes, eszmény stb

A magyar és sumér nyelv alapszókincsének összevetése igazolja, hogy a két nyelv között semmiféle genetikai kapcsolat nincs.

A politikai érdekek diktálta „nyelvhasználat” a II. világháború idején élte virágkorát. A rokonságot japán (de az angol, német) nyelvvel is rokonítják.